

Viziuni și abordări noi în psihologia dezvoltării

- partea a doua -

Vedem că sarcina cercetării problemelor dezvoltării copiilor în ontogeneză Vîgotski o leagă direct cu determinarea tipurilor de bază, care reflectă însăși dinamica formării în ontogeneză. Însă el nu a continuat această idee (Poate nu a reușit ...). Ideea abordării tipologice nu a fost nouă în timpurile lui Vîgotski. În psihologie avem un șir de exemple de formare a concepțiilor tipologice. O mare popularitate au avut-o încercările formării unei tipologii în domeniile psihologiei caracterului și personalității la începutul secolului trecut (Krecimer, Sheldon). Într-un anumit sens ei au discreditat ideea abordării tipologice, deoarece ca reacție la primele tipologii a apărut închipuirea că abordarea tipologică se reduce la „încheierea unor etichete apreciative” și deaceia nu are „valoare de cunoaștere desinestătătoare” înafară de sarcini practice înguste (Leontiev, 1993). Nu numai tipologiile clasice, dar și cele apărute mai târziu , mulțimea tipologiilor de personalitate practice, deseori serveau drept obiect al discuțiilor aprinse, găsind lacunele sale serioase (Eysenck, 1993; Creci, Cratcfield, Livson, 1992; Libin, 1999).

Dacă ne vom referi la însemnătatea metodologică inițială a noțiunii de „tipologie” vom vedea că aceasta nu este doar o clasificare cu descriere, dar mai întâi de toate o metodă a cunoașterii științifice (Ogurțov, 1983). Esența tipologiei este analiza și sistematizarea obiectelor și calităților cercetate în corespundere cu un model ideal, care exprimă o determinare calitativă. În limitele abordării sistemice tipologia e orientată la găsirea legăturilor ce formează sistemele, la evidențierea bazei esențiale, care acoperă mulțimea de calități studiate. Cu toate acestea tipologia nu se limitează la analiza structurală a sistemii, ea reflectă sistemii în dezvoltarea ei, fapt foarte actual pentru psihologia dezvoltării. Un exemplu clar, dar departe de psihologie poate servi sistematizarea filogenetică, care arată nu numai ierarhia diferitor tipuri, dar și legăturile lor în procesul evolutiv. În așa mod, tipologia bazată pe tipologia relațiilor genetice poate servi nu doar ca mijloc pentru rezolvarea sarcinilor practice înguste, dar și ca mijloc de construire a unei explicări teoretice adecvate. Primul pas necesar trebuie să fie evidențierea unui fundament adecvat, mai precis, fundamente, deoarece un obiect complex, ce se cercetează presupune nu una dar câteva descrieri tipologice. Ce poate servi ca fundament pentru tipologia dezvoltării psihice a copilului?

Din punct de vedere a abordării psihologice pe vârste așa o funcție poate fi îndeplinită de o neoformațiune. Formele de bază ale realizării neoformațiunilor normative sunt acea verigă hotărâtoare, determinarea căreia și poate să ne conducă la înțelegerea generalului în personalitatea copilului. Putem nota, că formal orice neoformațiune pote servi ca bază în tipologie. Însă accentul trebuie pus pe neoformațiunile centrale de vârstă. Dacă de pe așa poziții să privim moștenirea faptică a psihologiei dezvoltării pe vârste, putem să găsim anumite confirmări în folosul productivității abordării tipologice.

Printre lucrări putem numi cercetările vârstei preadolescente, realizate sub conducerea lui D.B. Elconin și T.V. Dragunova (1967). Autorii nu numai că au analizat conținutul psihologic al „sentimentului maturității” ca neoformațiune centrală a vârstei preadolescente, dar și au evidențiat trei forme calitativ diferite a menifestării ei. Ei au

arătat că „preadolescenții prin diferite căi intră în lumea celor maturi și învață valoarea ei”. Diferite forme de maturitate dau direcții specifice în formarea montajelor morale și sociale pe parcursul dezvoltării de mai departe a personalității.

Alt exemplu de realizare a abordării tipologice – este un ciclu al cercetărilor lui A.Z.Zac (1998). Descriind procesul de formare a neoformațiunii importante la vârsta școlară, gândirea teoretică, autorul a arătat foarte bine mulțimea de variante a acestui proces la diferiți copii, a evidențiat câteva tipuri diferite ale formării gândirii teoretice și a conturat dinamica lor în timp.

Tot în domeniul psihologiei dezvoltării găsim și încercări clar formulate de a cerceta tipologia variantelor individuale de dezvoltare. În lucrările lui A. Vengher cu coautori (1989) și C.N. Polivanova (1988) s-a studiat trecerea de la vârsta preșcolară la cea școlară mică. Autorii conștient au refuzat mijlocul empiric de construire a tipologiei, care sugera anumite variante de dezvoltare a copiilor. Corespunzător au fost determinate așa tipuri ca: preșcolar, școlar, pseudoșcolar ș.a.

Continuăm cu alte exemple. Cel mai clar exemplu, în opinia noastră poate fi concepția tipurilor de atașament (Bowlby, 1969; Ainsworth, 1978). Necătfînd că există divergențe în interpretarea acestui fenomen, trebuie să spunem, că atașamentul ca legătură emoțională a copilului cu mama, nu numai că-i formează sentimentul de securitate în fața lumii, dar și exprimă necesitatea internă de comunicare. În limitele relațiilor de atașament față de mamă copilul își construiește primul model de relații interpersonale. Fără formarea acestui atașament dezvoltarea psihică este imposibilă. În acest sens atașamentul trebuie privit ca o neoformațiune importantă și necesară.

Cercetătorii acestei neoformațiuni au determinat, că atașamentul, fiind obligatoriu pentru toți copiii ce se dezvoltă normal, are la ei un caracter calitativ diferit. Sa arătat, că există nu mai puțin de patru tipuri de atașament. Acestea sunt: tipul sigur, care corespunde dezvoltării normale a copilului, două tipuri subnormative - agresiv-neliniștit (ambivalent) și inhibitor- neliniștit și așa-numitul dezorganizat, ce apare în cazul unor dereglări serioase în dezvoltare.

Multe cercetări arată, că atașamentul influențează dezvoltarea cognitivă, afectiv-emoțională, comunicativă. Din acest motiv putem spune că tipul de atașament determină specificul întregii „traietorii” de dezvoltare de mai departe a copilului. Noțiunea de „traietorie” în psihologia contemporană ocupă un loc important. În ultimii zece ani în baza acestei noțiuni s-a format o direcție aparte în cercetarea formării personalității. Bazîndu-se pe ea cercetătorii au avut posibilitatea să privească ontogeneza ca un fenomen integru , să cerceteze legăturile între vârste din momentul nașterii copilului pînă la vârsta adultă.

În țările ex-sovietice s-au efectuat cercetări cu abordări tipologice. De exemplu G.V.Burmenscaia și N.S. Cernîșova (1997), dedicînd cercetarea sa formării calităților de caracter la copiii de vîrstă școlară mică au evidențiat condițiile necesare de formare a unei baze adecvate. În calitate de bază inițială a fost luată așa neoformațiune din sfera comunicării preșcolarului mare, ca „capacitatea de a efectua o activitate coordonată luînd în considerare poziția altuia” (Țucherman, 1993). Cercetarea a demonstrat că această capacitate , care apare în cadrul jocului comun și a altor activități ale preșcolarului la începutul vârstei școlare mici poate primi diferite forme calitative. Prima formă se exprimă în capacitatea și gătința de a fi de acord cu partenerul de comunicare.. A doua – gătința de a se contrazice, insistînd asupra poziției personale. A treia - capacitatea de a

evita, ocoli problemele ce apar în comunicare. Prima formă a fost numită tipul conciliat (îngăduitor), a doua – tipul dominant; a treia - tipul evitător. Copilul cu un comportament adecvat utilizează toate aceste trei tipuri de interacțiune, însă cu predominarea unuia din ele. Cercetarea longitudinală de doi ani a demonstrat stabilitatea relativă a acestor forme în perioada școlară mică precum și transformările parțiale ce pot apărea în perioada trecerii la vârsta preadolescentă.

Deci, ce poate să ne ofere analiza tipologică a ontogenezei, construită în baza celor mai importante neformațiuni ale vârstei?

În plan teoretic această cale a cercetării procesului ontogenetic se supune greu asamblării într-un tablou post factum. Particularitățile psihologice trebuie să-și ocupe locul său legitim, locul de verigă în dihotomia clasică a particularităților, în fața cărora astăzi stă o sarcină grea de a îmbina logica analizei legităților dezvoltării copilului și a preadolescentului. Astfel formarea tipologiei dezvoltării trebuie să devină o sarcină a cercetărilor speciale, iar în perspectivă să se completeze capitolul privind psihologia dezvoltării diferențiale.

O problemă socială majoră ar fi cea adresată adolescenței, ca un obiect al marilor discuții intense de la începutul acestui secol, perioadă a frământării, furtunii în dezvoltare.

O mare parte a publicațiilor științifice cu privire la adolescență au fost elaborate plecând de la un eșantion foarte redus din populația lumii. Această perioadă de viață este descrisă cel mai adesea ca o etapă în cursul căreia individul trebuie să se separe de familia sa și să devină autonom, să se revolte împotriva normelor și valorilor adulților, o perioadă de frământări psihologice inevitabile. Este aceasta o descriere într-adevăr exactă a adolescenței pentru întreaga lume sau nu ?

Constatăm că o perioadă a adolescenței sociale există în orice societate umană, dar poate lua forme foarte diferite. Fiecare societate își elaborează conceptul său privind ceea ce este adolescența, sau despre ceea ce ar trebui să fie. Există, deci, „etnoteorii”, sau „reprezentări sociale” diferite ale adolescenței. Fie că sunt comune ansamblului unei societăți, fie că sunt parțial diferite în funcție de subgrupurile sociale, aceste reprezentări interacționează în mod dinamic cu practicile educative și contextele fizice și sociale, într-un sistem pe care Super și Harkness (1986) l-au numit „nișă de dezvoltare”. Acest cadru teoretic este perfect compatibil cu modelul eco-cultural pe care noi îl utilizăm ca fir conducător al manualelor noastre de psihologie interculturală (Berry, Poortinga, Segall și Dasen, 1992; Segall, Dasen, Berry și Poortinga, 1990).

Astfel, etnoteoriile adolescenței fac parte din „cultură”, ea însăși în interacțiune cu contextele ecologice și socio-istorice (în special cu schimbarea socială) și contribuie, în consecință, la modelarea proceselor de transmitere culturală (practici educative) și a comportamentului indivizilor.

În acest ultim caz, aspectul psihologic care mă interesează este trăirea mai mult sau mai puțin problematică a adolescenței. Mă voi baza pe un ansamblu de cercetări din psihologie, sociologie și, mai ales, antropologie. V-om observa în continuare avantajele unei perspective mai globale, contraverse, care utilizează metode comparative. În acest sens trebuie înțeles termenul „intercultural” în studiul prezent. Nu mă voi ocupa de studii care se referă la adolescenții migranți din societățile multiculturale industrializate, nici de studii comparative internaționale. Vom putea “citi” printre rânduri, principala problemă care ne preocupă: **ce reprezentări sociale ale adolescenței trebuie favorizate în**

societatea noastră pentru a asigura o trecere optimă de la copilărie la vârsta adultă ?

Înainte de a examina contribuțiile antropologiei și sociologiei, se cuvine să notăm că cercetările recente în psihologia dezvoltării au adus o contribuție majoră în soluționarea problemei în cauză.

Petersen (1988, 1993) vorbește de demontarea miturilor („debunking”) legate de adolescență. La începutul anilor '70, cercetările au început să demonstreze absența dificultăților psihologice fundamentale pentru majoritatea adolescenților (Offer și Offer, 1975). Frământările adolescenței par a nu se produce de cât pentru aproximativ 20% dintre tinerii americani; creșterea pare să fie mult mai continuă decât s-a crezut. Cei care au probleme le târăgănează adesea chiar și în vârsta adultă (Rutter, 1980). Se crede, în general, că adolescenții și părinții lor sunt separați de o „prăpastie între generații”. Cercetările au arătat că această credință a fost eronată (Lerner, Karson, Meisels și Knapp, 1975).

Kandel și Lesser (1972) au demonstrat, de exemplu, că părinții și copiii lor au adesea valori mai apropiate decât cele împărtășite de adolescenți și prietenii lor. Potrivit acestor perspective s-ar părea că adolescența în societățile euro-americane nu este atât de problematică pe cât o prezintă stereotipurile populare. Într-o excelentă analiză sociologică a adolescenței și tinereții în Franța, Galland (1991) demonstrează existența unei tendințe recente (în cursul ultimilor treizeci de ani) către o prelungire a tinereții, asociată cu o mai mare solidaritate familială în fața dificultăților pieței de muncă, cu o congruență ideologică între părinți și copii și o absență a stresului emoțional, precum și cu o intrare progresivă în vârsta adultă, cu posibilitatea de a se încerca stilurile de viață și rolurile adulților.

În acest caz nu putem vorbi că aceste comportamente problematice nu constituie un element important în studiul adolescenței. În Statele Unite, după Peterson (1993), toxicomania și tabagismul sunt singurii indicatori care arată o ameliorare a problemei, în timp ce suicidul și criminalitatea sunt în creștere.

Adolescența a făcut obiectul unor discuții intense de la începutul secolului XX. Stanley Hall, unul dintre psihologii cei mai cunoscuți în epocă, a descris adolescența ca o perioadă de frământări, de „Sturm und Drang”, pe care o atribuie biologiei, adică schimbărilor hormonale (Hall, 1916). Inevitabilitatea acestor perturbări interne - instabilitatea dispoziției, rebeliune și probleme de comportament la limita psihopatologiei - figurează în evidența cercetărilor psihanalitice ale lui Sigmund și Anna Freud și persistă până astăzi. În contextul luptei sale împotriva teoriilor eugeniste, părintele antropologiei americane, Franz Boas, trimitea în 1920 pe una din studentele sale, de 23 de ani, Margaret Mead, în Samoa, cu scopul următor: „El dorea să-mi consacru primele cercetări adolescenței - mai precis adolescenței - pentru a vedea, pe de o parte, dacă frământările acestei vârste depind de atitudinile unei culturi particulare sau dacă ele sunt inerente acestei perioade de dezvoltare psihobiologice” (M.Mead, 1977).

Pentru a contrazice determinismul biologic, ar fi suficientă o singură excepție, o societate în care trecerea de la copilărie la vârsta adultă să se facă fără frământări și fără stres. Mead a descris cu precizie această societate: pe scurt (și simplificând la maximum), libertatea sexuală acordată adolescenților din Samoa le-a permis o perioadă fără probleme și o perfectă integrare în comunitatea adulților. Lucrarea lui Mead (1928) a cunoscut un

succes imediat și considerabil și a contribuit, fără îndoială, la evoluția către o mai mare libertate sexuală a moravurilor societății euro-americane.

Șase decenii mai târziu, Freeman (1983) a atacat toate descrierile romantice ale lui Mead: potrivit informațiilor istorice, analizei conținutului proceselor verbale din tribunale, propriilor sale observații și altor documente, el descrie societatea samoană ca puritană, copleșită de sentimentul culpabilității și violentă, iar adolescența, ca o perioadă frământată.

Cum au putut să ajungă doi etnologi la descrieri atât de diametral opuse? Această problemă a lansat ceea ce a fost descris ca fiind cea mai mare controversă din științele sociale (Cote, 1994), generând sute de articole, multe cărți și chiar un film. Nu doresc să intru aici în toate amănunțele dezbaterii, care, de altfel, nu este încheiată. Că Mead a fost înșelată de prietenele sale adolescente, care au fost jenate de întrebările sale vizând un subiect tabu (Freeman, 1989), sau că ea a avut în mod fundamental dreptate cu privire la cultura samoană dinainte de colonizare (Cote, 1994), problema fundamentală nu rămâne mai puțin valabilă: care sunt contextele culturale și etnoteoriile cele mai capabile să asigure o trecere fără rupturi de la copilărie la vârsta adultă? Nu e posibil să răspundem fără echivoc printr-un singur studiu de caz; cel mai bine ar fi să abordăm această problemă într-o perspectivă mai generală.

Studii holoculturale și sociologice. Studiile numite holoculturale, compară datele etnografice ale unui mare număr de societăți umane, oferind această viziune mai globală. Ele constau în eșantionarea societăților mai degrabă decât a indivizilor, utilizând în cea mai mare parte a timpului baza de date a Human Relations Area Files (HRAF) (Segall, 1989). Există un mare număr de studii de acest tip privind adolescența, mai ales asupra funcțiilor ceremoniilor de inițiere (Munroe, Munroe și Whiting, 1981; Paige și Paige, 1981; Schlegel și Barry, 1980; Schlegel și Barry, 1980b; Segall, 1988; Segall și Knaak, 1989).

Voi relua aici câteva date extrase dintr-o lucrare a lui Schlegel și Barry (1991). Acești autori au examinat informațiile etnografice privind adolescența dintr-un eșantion de 175 de societăți. Un stadiu social al ado-lescenței este observat în toate societățile examinate; el începe în mod obișnuit cu pubertatea (în 72% dintre societăți pentru băieți, în 82% dintre societăți pentru fete) sau chiar înainte și există un ritual în 68 % dintre societăți pentru băieți (adesea public) și în 79 % dintre societăți pentru fete (în general restrâns la sfera familiei), cu o simbolică a productivității și fertilității. Adolescența este, în general, mai degrabă scurtă, în jur de 2 ani pentru fete și de la 2 la 4 ani pentru băieți. Stadiul există din punct de vedere social, chiar dacă nu este desemnat printr-un termen specific al limbajului; în numeroase cazuri (86 și 88%), există în semne nonlingvistice, de exemplu, vizuale, precum vestimentația sau coafura.

Cei care estimează că adolescența constituie un artificiu datorat condițiilor contemporane se bazează pe Aries (1960), (Schlegel și Barry, 1991).

Schlegel și Barry sunt în dezacord cu Aries: teza acestuia ar fi fondată pe istoria nobilimii, care-și căsătorea copiii cât de tineri posibil. De fapt, „adolescența ca stadiu social, cuprinzând propriile sale activități și comportamente, așteptări și recompense, este foarte bine documentată în istoria și literatura de altă dată” (Schlegel și Barry, 1991).

Unii sociologi (de exemplu, Friedenberg, 1973) estimează că adolescența nu este necesară în societățile în care rolurile adulților pot fi învățate în cursul copilăriei (cum

sunt societățile practicând culesul și agricultura) și ar fi rezervată societăților complexe, în care e nevoie de mai mult timp pentru a învăța rolurile adulților.

Huerre, Pagan-Reymond și Reymond (1990), într-o lucrare intitulată „L'adolescence n'existe pas”, declară: „Toate studiile sintetice la acest subiect permit de a concluziona: în societățile primitive nu există adolescență”. Găsim o idee apropiată, dar cu o nuanță importantă, într-o lucrare excelentă a psihanalistului Esman (1990), care declară: „Majoritatea datelor susțin teza conform căreia adolescența, așa cum o cunoaștem noi, este o «invenție culturală» (Stone și Church, 1957) - un produs al industrializării. Ea apare din nevoia de a prelungi perioada de educație și de formare pentru rolurile îndeplinite de către adulți pentru a răspunde expansiunii tehnologice și din nevoia de a-i ține pe tineri în afara câmpului muncii pentru a garanta slujbele adulților în perioade de criză” (Esman, 1990). Schlegel și Barry sunt în mod evident în dezacord cu acești autori. Potrivit studiului lor holocultural, adolescența socială nu numai că e prezentă în toate societățile, dar ea corespunde peste tot unei perioade de învățare și de restructurare a rolurilor sociale, marcată de ambivalența menținerii unei anumite subordonări și de pregătirea pentru vârsta adultă.

În majoritatea societăților adolescența este perioada în care se iau decizii angajând individul pentru întreaga sa viață; ea nu este, deci, scutită de presiuni sociale.” Viața devine ceva serios în acest moment...” (Schlegel și Barry, 1991). Continuitatea familiei este urmărită, de regulă, ca sursă a sprijinului social, a vieții și, la bătrânețe, chiar a supraviețuirii. În aceste condiții: „se vor evita certurile cu rudele. Chiar dacă ostilitatea sau incompatibilitățile personalităților există, aceste sentimente vor fi ocluate pentru a păstra, cel puțin, o aparență a armoniei familiale. Independența, așa cum o înțelegem noi, ar fi considerată nu doar ca o marcă a excentricității și egoismului, ci nebunie sfidând rațiunea” (Schlegel și Barry, 1991).

În comparație cu adolescența din lumea occidentală, observațiile făcute asupra unui mare eșantion de societăți arată că adolescenții sunt utili familiei și comunității lor. Pe de altă parte, ei petrec cea mai mare parte a timpului lor mai ales cu adulți de același sex (în 66% dintre societăți pentru băieți, 84% pentru fete) decât în grupuri de egali (respectiv 17% și 5%). După adolescență, dacă intrarea în lumea adulților este întârziată, întâlnim un stadiu adițional: „tinerețea”, stadiu în decursul căruia este posibil să se încerce diverse ocupații și parteneri de căsătorie.

Aceasta este valabil nu numai pentru societățile occidentale actuale (de exemplu, Galland, 1991), ci și pentru societățile studiate de Schlegel și Barry, în 25% din cazuri pentru băieți și 20% pentru fete. E vorba, în special, de societăți împărțite pe clase de vârstă, ca numeroasele societăți din Africa, precum Xhosa din Africa de Sud, Senoufo din Coasta de Fildeș, Masai din Kenya sau chiar Kikuyu din Kenya despre care vom vorbi mai departe.

Din acest studiu holocultural reiese imaginea unei adolescențe în același timp universale ca stadiu, dar foarte diversă din punct de vedere cultural în ceea ce privește manifestările sale, în cursul căreia existența tensiunilor este normală și chiar, într-o mică măsură, comportamentul antisocial (în 44% dintre societăți pentru băieți, 18% pentru fete). Însă în acest caz nu e vorba realmente de o perioadă de „criză”. Problemele adolescenței în societatea occidentală par a fi legate de o prea lungă perioadă a adolescenței și tinereții, fără marcaj clar printr-un ritual de trecere, cu un rol productiv mic sau chiar inexistent, fără datoria de educare a fraților și surorilor mai mici și

excluderea activităților adulților. Revolta împotriva părinților și separarea de familie par a fi „sarcini de dezvoltare” specifice societăților care favorizează independența și individualismul. Acest context global fiind stabilit, poate fi interesant.

Să revenim în continuare la o serie de studii de caz, care ilustrează influența schimbării sociale asupra reprezentărilor sociale ale adolescenței.

Studii de caz etnografice: schimbarea socială.

Studiile holoculturale utilizează documentația etnografică existentă, evidențiind informații particulare despre adolescență. În mod inevitabil, datele obținute prin aceste cercetări sunt mai puțin bogate în comparație cu cele provenind din studii care au, în mod direct, ca obiectiv adolescența. Într-un proiect intitulat „Adolescents in a changing world”, lansat la începutul anilor '80 de John și Beatrice Whiting de la Harvard Graduate School of Education, etnologii (în majoritatea cazurilor cupluri, pentru a putea interoga și fete și băieți) au fost trimiși în locuri în care lucraseră și înainte, pentru a studia specificul adolescenței, utilizând, aproximativ aceleași metode. Să examinăm pe scurt patru rapoarte publicate în urma acestui proiect.

Primul (în consecutivitatea noastră) dintre aceste studii (Holloș și Leis, 1989) ne duce în delta Nigerului, în Nigeria, în două sate Ijo. În mod tradițional, fetele se căsătoresc de tinere, în pragul pubertății; clitoridectomia era practică doar în unul din cele două sate și nu exista nici un alt ritual de trecere. Băieții treceau printr-un grup al „tineretului”, în care trebuiau să efectueze munci importante pentru comunitate și nu se căsătoreau de cât pe la 20 de ani.

Introducerea școlarității a generat o prelungire a adolescenței și o perioadă de tinerețe, mai ales pentru fete. E vorba, însă, pentru ambele sexe de o perioadă relativ ușoară și agreabilă, fără conflicte majore, anxietate, stres sau delicvență. Școala nu este percepută și concepută în mod serios de tineri deoarece nu poate asigura un loc de muncă; ei petrec mai mult timp acasă, efectuând mici servicii și activități, cursând de la sat la oraș. Relațiile sexuale sunt concepute ca o distracție, iar o sarcină premaritală nu numai că nu are nici o consecință, dar ajută tânăra femeie să-și dovedească fertilitatea și, deci, să-și găsească un soț.. Tinerii Ijo nu sunt obligați și stimulați strict să devină autonomi față de familia lor; dimpotrivă, între părinți și tineri se stabilește un sprijin reciproc pentru toată viața.

O viziune mult mai pesimistă asupra efectelor schimbării sociale și, în special, ale școlarizării ne oferă un studiu asupra adolescenților realizat în Kikuyu din Kenya (Worthman, 1986; Worthman, 1987; Worthman și Whitmg, 1987). În mod tradițional, băieții treceau prin două perioade de vârstă a câte 9 ani fiecare, „războinicii juniori” și „războinicii seniori” ; activitățile de bază se reduceau la obligațiunea de a apăra satul și vitele. În mod special tinerii primeau o pregătire de tip militar. Ei se căsătoreau în jurul vârstei de 26 de ani, devenind „tineri adulți”. Inițierea pentru viața de familie se constituia dintr - o instrucție explicită în practici și reguli asupra relațiilor sexuale. Ca războinici seniori, ei dormeau într-o casă comună care le era rezervată și erau înconjurați de fete mai tinere decât ei, cu care se dedau jocurilor sexuale după reguli foarte stricte, controlate de ceilalți membri ai grupului. În particular, le era interzis să se atingă de zonele genitale, iar tânăra purta o fustă de piele pe care o strângea între gambe. Ea nu accepta relații sexuale complete decât cu un tânăr cu care dorea să se căsătorească și se căsătorea, de obicei, în jurul vârstei de 19 ani.

Actualmente, școala a înlocuit grupurile de vârstă ca situație instituțională pentru alegerea unui partener de căsătorie, dar programul nu comportă nici un fel de educație sexuală. Așteptările parentale produc o puternică ambivalență, fiind diferite în cazul fetelor și al băieților. Morala creștină încurajează tinerele la „virtutea virginității”. Băieții, dimpotrivă, imediat după circumcizie, în jurul vârstei de 16 ani, primesc o casă individuală în cadrul concesiunii familiale, în care comportamentul sexual nu este reglat nici de adulți, nici de cei de vârsta lui. În aceste circumstanțe, scriu Worthman și Whiting (1987), este uimitor că sarcinile nedorite nu sunt mai numeroase în comparație cu alte societăți.

Aceste două cercetări realizate în Africa sunt destul de greu comparabile, deoarece situațiile sunt diferite din numeroase puncte de vedere. Se vede, totuși, în mod clar, ce pondere pot lua factorii de aculturație, în special școlarizarea și religia, dacă ei schimbă prea radical și prea rapid concepțiile și practicile educative orientate la adolescență.

Constatări similare ne vin dintr-o serie de cercetări asupra urbanizării rapide și occidentalizării în Coasta de Pildeș. Bassitche (1991), de exemplu, relevă că noul drept matrimonial care instaurează familia nucleară u a avut doar consecințe pozitive asupra funcției familiei. Ea (familia nucleară) a făcut, de asemenea, fragile relațiile matrimoniale (divorțuri) și a favorizat inadaptația socială. În familiile abidjaneze dintr-un mediu mai înstărit, menționează autorul, părinții încredințează adesea educația copiilor personalului casnic. Părinții se ocupă puțin de copiii lor, mulțumindu-se să-i hrănească și să le ofere gratificații economice. Contează doar notele bune de la școală. Într-o asemenea ambianță familială, relațiile dintre părinți și copii se desfășoară pe o bază de neînțelegere, ceea ce nu favorizează integrarea familială și socială a tânărului.

Într-o altă cercetare în Coasta de Fildeș, acoperind deceniul 1980-1991, Delafosse, Fouraste și Gbobouo (1993) constată o degradare rapidă a condițiilor adolescenței, în special în marile orașe. Dificultățile ce apar în procesul stabilirii identității sunt în mare măsură determinate de condițiile socio-economice și de aculturație. „Variabilele analizate arată o adaptare defectuoasă a tinerilor, prinși în menghină între exigențele mediului tradițional și cererile pregnante ale occidentalizării. Este vorba de un «entre-deux». De aici iau naștere situațiile de eșec, de criză de identitate, de dublă constrângere” (157-158). O „patologie a crizei” se instalează din 1983, o dată cu creșterea tentativelor de suicid și apariția toxicomaniei. Între 1985 și 1989, există o creștere a interpelărilor poliției și justiției cu:

1. Sporirea conduitelor dependente de: consum de bere și alte băuturi alcoolice, canabis, amfetamine, cocaină, heroină etc.;
2. creșterea majoră a heteroagresivității: violență față de celălalt, trecerea la acțiuni armate etc.;
3. creșterea neliniștitoare a tentativelor de suicid;
4. creșterea relativă a prostituției feminine și masculine.

În seria studiilor coordonate la Harvard, se dezvăluie efectele nefaste ale unei schimbări sociale prea rapide, cu mari diferențe în funcție de circumstanțe. Cercetarea lui Burbank (1987) se referă la aborigenii dintr-o comunitate mică din nordul Australiei. În mod tradițional, căsătoria poligamă se făcea între o fată prepuberă și un bărbat mult mai în vârstă decât ea, ales de familie din clanul apropiat. Problema relațiilor sexuale înainte de căsătorie nu se punea. Actualmente, adulții încearcă permanent să impună aceste

reguli tradiționale, dar televiziunea, filmele, învățământul misionar, școlarizarea și legislația australiană au creat norme noi. Căsătoria nu este autorizată înainte de 16 ani, școala constituie un grup mixt, în care întâlnirile sunt ușurate, iar mijloacele de comunicare răspândesc norma occidentală a iubirii romantice. Se creează, astfel, un conflict între așteptările părinților și comportamentul adolescenților, conflict centrat aparent pe relațiile sexuale, dar bazat, de fapt, pe teama unei perturbări a sistemului social prin căsătorii „incorecte” (cu o persoană dintr-un clan nepotrivit) în care „nu s-ar mai ști cum să-l numească pe copil” (Burbank, 1988, p. 120).

Această reacție la schimbarea socială este complet diferită de cea pe care Condon (1987, 1990) a descris-o pentru o comunitate mică din Holman, în Marele Nord canadian, în care el a lucrat în trei rânduri, între 1978 și 1988). În mod tradițional, o perioadă a adolescenței debutând către 10-13 ani era desemnată printr-un termen specific, dar nu era marcată de nici un ritual; pur și simplu, fetele erau informate asupra bunei rânduiei și trebuiau să se ocupe de treburi gospodărești, în timp ce băieții începeau să-i însoțească pe bărbați la vânatoare. Fata se căsătorea înaintea pubertății cu un bărbat ales de părinți, dar regulile nu erau foarte stricte; fata putea să refuze sau părinții puteau să-și schimbe părerea. Viitorul soț intra în familia logodnicei sale și trebuia să contribuie cu anumite servicii, dar nu era considerat nici adult, nici căsătorit înainte de a fi vânat un animal mare (în general, către 17-18 ani). Cuplul putea atunci să se separe de familie. Nu exista ceremonia de căsătorie, iar primii doi ani erau considerați ca o perioadă de probă, după care separările erau rare. Actualmente, adolescența s-a prelungit și e urmată de o perioadă de tinerețe în cursul căreia băieții și fetele pot locui împreună la părinți; ei își întemeiază propria lor familie (în jur de 19 ani pentru fete și 21 de ani pentru băieți). Relațiile sexuale premaritale sunt, deci, tolerate, chiar dacă rămân discrete. Fetele au ceea ce Condon numește „sindromul parka”. Ele sunt foarte pudice și se îngrijesc de decența vestimentației îndată ce se apropie un băiat.

Părinților le place să vadă relații stabile, iar unii tineri își ascund iubirile lor pentru a nu se simți împinși către relații mai de durată. Nu există educație sexuală nici din partea școlii, nici din partea părinților și, în ciuda distribuirii gratuite a prezervativelor în dispensare, măsurile contraceptive nu sunt folosite în mod sistematic. Sarcinile premaritale sunt bine primite de părinți. Tânăra mamă poate să decidă păstrarea copilului și primește, în acest caz, toată atenția și sprijinul de care are nevoie. Ea este liberă să dea copilul în adopție, în familia propriilor părinți (care, în acest caz, vor crește copilul după ce mama pleacă). Viața adolescenților și tinerilor din Holman se desfășoară într-o atmosferă de mare libertate; fetele și băieții pleacă și se întorc când vor și nu trebuie să anunțe părinții decât dacă absentează pentru o activitate în mod potențial periculoasă (de exemplu, pentru a se scălda sau pentru a pescui). Ei au, în general, un orar zilnic total diferit de cel al părinților și petrec cea mai mare parte a timpului în activități distractive (sport, televiziune). În această comunitate, au apărut totuși tensiuni în ultimul deceniu, care se manifestă mai ales prin violența legată de abuzul de alcool și prin creșterea suicidului la tineri.

La finele acestui articol menționăm următoarele. Am încercat să prezentăm unele studii teoretice și experimentale mai puțin cunoscute în prezent din cadrul psihologiei dezvoltării, luând în unele cazuri atitudinea critică față de rezultatele obținute. Considerăm că problemele pe care le-am abordat pe departe nu reflectă toate perturbările ce au loc în domeniu. În acest context sperăm la un dialog interesant în continuare.